

18. HELLBECK, J. (2006) *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
19. HOFFMANN, D. (2002) Power, discourse and subjectivity in Soviet history. *Ab Imperio*, 3, 273–278.
20. KOTKIN, S. (1997) *Magnetic mountain: Stalinism as a civilization*. Berkeley: University of California Press.
21. MATSUI, Y. (2002) Soviet Diary as a Medium of Communality and Intersubjectivity: a Study of a Collective Diary. *Ab Imperio*, 3, 385–396.
22. NAIMAN, E. (2001) On the Soviet Subjects and the Scholars Who Make Them. *The Russian Review*. 60 (3), 312–313.
23. PAVLOVA, I.V. (2001) Contemporary Western Historians on Stalin's Russia in the 1930s: A Critique of the "Revisionist" Approach. *Russian Social Science Review*. 42 (6), 4–30.

24. SCOTT, J. (1990) *Domination and the art of resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.
25. SMITH, J. (2002) The Soviet State and the Individual. *Ab Imperio*, 3, 279–284.
26. The analysis of subjectivization practices in the early Stalinist society (2002). *Ab Imperio*, 3, 209–417.
27. UHL, K. (2013) "Oppressed and Brainwashed Soviet Subject" or "Prisoners of Soviet Self"? Recent Conceptions of Soviet Subjectivity. *Bylye Gody. Rossijskij istoricheskij zhurnal*. 28 (2), 4–10.
28. YEKELCHYK, S. (2014) *Stalin's Citizens: Everyday Politics in the Wake of Total War*. – New York : Oxford University Press.

Надійшла до редколегії 02.11.16

M. Borovyk, PhD in History, Postdoctoral Researcher,
Graduate School for East and Southeast European Studies / LMU Munich, Germany;
Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CHOOSING THE OTHER WORDS: THE UNKNOWN DIARIES OF IRINA KHOROSHUNOVA

The purpose of this research is to analyse previously unknown diaries of Irina Khoroshunova, who is the author of one of the most cited sources of personal origin about the life in Kyiv during the Nazi occupation. The analysis is an attempt of contribution to the discussion on the problem of the nature of the "soviet subjectivity" and the social control mechanisms had been functioning in Stalin's USSR. The special attention is paid to the discourse features of the texts in their relations to the official Soviet discourse of socialist revolution. It is shown, that in the prewar time Khoroshunova had quite a critical stance regarding the realities of the Soviet socialism and did not belong to the enthusiastic supporters of Soviet power. The analyzed sources enable the deeper understanding of the ideological environment and more detail picture of social divisions and hierarchies, which dominated the Soviet society. According to the article, the conception, that the world-view of the "first Soviet generation" was completely dominated by the communist ideology is too simplistic and does not reflect the historical realities of that time. It is also shown in the article that the traditional imperial divisions and hierarchies had not lost their influence in the prewar USSR and coincided in the consciousness and social practices of Soviet citizens with the class characteristics, which are traditional to our understanding of the Soviet society.

Key words: Khoroshunova, diary, Ukraine, Stalinism, "Soviet subjectivity".

УДК 904(477)+351.853.2(477):06.051(477)
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.02>

Л. Гріффен, д-р техн. наук, проф., провідний наук. співроб.
Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, Київ, Україна,
О. Титова, канд. іст. наук, доц.
директор Центру пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, Київ, Україна

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ НАУК

Пам'ятокознавство – молода наукова дисципліна, що постала внаслідок потреби теоретичного обґрунтування заходів із виявлення, збереження та використання культурної спадщини, яка все більшою мірою відчувається суспільством. Пам'ятокознавство тільки визначається зі своїм категорійним апаратом. Це стосується об'єкта та предмета дослідження цієї науки. Об'єктом досліджень є матеріальна історико-культурна спадщина, до якої входять два види матеріальних об'єктів – технічні пристрої та знаки, а предмет визначається особливостями її використання в соціалізації індивіда на основі аксіологічної (емоційної) інформації. Саме предметом пам'ятокознавства відрізняється від інших наук, об'єктом яких також є культурна спадщина (такі як археологія, культурологія, джерелознавство, історія науки і техніки, музеєзнавство тощо). Важливим завданням є систематизація та класифікація об'єктів культурної спадщини, що має суттєві відмінності від інших наук. Вивчення пам'ятокознавством особливості конкретних видів культурної спадщини теж має свою специфіку. Надзвичайно важливим є опрацювання методів і засобів ефективного включення об'єктів культурної спадщини до сучасного культурного контексту. Відповідно до такої мети цієї науки виникають три основні завдання пам'ятокознавчих досліджень щодо об'єктів культурної спадщини, їхніх груп та окремих артефактів: виявлення історичного контексту пам'яток; дослідження їхньої матеріальної структури; безпосереднє дослідження методів і теоретичне опрацювання включення до сучасного культурного контексту.

Ключові слова: пам'ятокознавство, культурна спадщина, пам'ятки історії та культури, історичні джерела, соціалізація.

Часом кажуть, що хто не має минулого, не матиме й майбутнього. Свідомо й розумно будувати майбутнє можна, лише спираючись на ту основу, яку створювали покоління наших предків. І не лише в матеріальному відношенні, але й в ідеологічному. Безперервну лінію розвитку народу можна продовжити як сьогодні, так і на завтра, лише спираючись на його культурну спадщину. Бо саме вона репрезентує собою суспільне буття тих, хто жив до нас. Однак щоб культурний доробок минулих поколінь справляв вплив на нинішнє суспільство, він повинен бути включеним до того сучасного культурного контексту, що визначає функціонування суспільства сьогодні. Це стосується й тих артефактів – матеріальних свідчень минулих подій, які дійшли до нас попри руйнівний вплив часу. Більшість із них давно втратили свою утилітарну функцію, але стали безцінними носіями інформації про колишнє суспільство, історичні події, людей, що жили в цьому суспільстві і творили історію.

Ряд соціальних процесів, що відбуваються у світі взагалі, і в нашій країні зокрема, приводять до значної

активізації зацікавленості різних верств українського суспільства збереженням та використанням історико-культурної спадщини. Адже лише через неї може здійснюватись адекватна реконструкція об'єктивної картини тих подій та процесів, які в різний час відбувалися на українських теренах. Матеріальною складовою частиною національної історико-культурної спадщини є рухомі й нерухомі пам'ятки історії та культури. Ефективне використання в суспільному житті країни нашої культурної спадщини своєю основою має цілеспрямовану діяльність громадських організацій, державних органів, окремих громадян. Саме завдяки їй вирішуються задачі як самоідентифікації усього нашого народу та окремих індивідів, виконання соціально-значимої функції підтримки стабільності і сталого суспільного розвитку, так і щодо заходів з охорони та збереження пам'яток, які забезпечували б не лише їхнє сучасне використання, але й передачу майбутнім поколінням.

Така суспільна потреба посилює увагу до охорони пам'яток історії й культури в нашій країні, їхнє виявлен-

ня, консервації, реставрації, збереження та використання, вимагає інтенсифікації практичної діяльності в цій сфері. А це, у свою чергу, потребує опрацювання відповідних теоретичних засад, на яких ґрунтувалась би така діяльність, тобто відповідних пам'яткознавчих досліджень, які могли б скласти надійну основу для збереження та використання нашої культурної спадщини. Таким чином, попри їх безсумнівно важливе загальнометодологічне значення, розвиток пам'яткознавчих досліджень в першу чергу став реакцією на потреби пам'яткоохоронної справи. Однак у той же час і пам'яткоохоронна діяльність надає відповідний матеріал для вирішення теоретичних проблем, пов'язаних із культурною спадщиною. Із часом виявилось, що останні мають свою важливу специфіку, яка відрізняє їх від тих проблем, що вирішуються іншими галузями науки. Ця обставина й стала причиною появи нового наукового напрямку досліджень – пам'яткознавства.

Отже, нині важливим видом діяльності суспільства щодо культурної спадщини є пам'яткоохоронна робота. А потреба в пам'яткознавстві – теоретичному осмисленні ряду проблем, що при цьому виникали, виявилась в її процесі. Виникнувши відносно недавно, пам'яткознавство швидко розвивається. У тому числі і стосовно власних методологічних основ. Від початку мали місце спроби визначити обсяг компетенції пам'яткознавства як науки, його специфічні теоретичні й практичні завдання, місце серед інших наукових дисциплін, взаємозв'язок із ними.

Пам'яткознавство – наука досить молода. Фактично, більш чи менш чітко визначитися як окрема наукова дисципліна вона почала в останній третині минулого століття. Сьогодні пам'яткознавство активно розвивається, завойовуючи власні позиції серед інших наук, і має уже чималі доробки у вирішенні як теоретичних, так і практичних завдань щодо нашого культурного надбання. Тим часом вона все ж поки що недосить чітко конституювалась у статусі окремої науки.

Одним із перших обґрунтування пам'яткознавства як окремої науки спробував дати П. Боярський [2] (основні положення, викладені у його статті, були потім розвинені автором у монографії [1]). Відтоді до питання про теоретичні й методологічні проблеми пам'яткознавства неодноразово зверталися різні дослідники (наприклад, [6; 9; 17] та ін.), що розвивали й уточнювали основні положення П. Боярського, але в головному всі вони дотримувались запропонованих ним основних засад.

А згідно з формулюванням П. Боярського, "предметом дослідження в галузі пам'яткознавства є інформація, вміщена у пам'ятках історії й культури. Завданнями пам'яткознавства є: розробка власних теоретико-методологічних принципів, що дозволяють вивчити ступінь адекватності пам'яток історичній дійсності; вироблення методів виявлення, відбору, вивчення, оцінки значимості й взаємозв'язків інформації, що міститься в них; методів цілеспрямованого використання інформації в навчальних і виховних цілях; розробка теоретичних основ комплексного збереження історико-культурного та природного середовища" [1, с. 41]. При цьому основою пам'яткознавчого методу є "комплексний аналіз і міждисциплінарні дослідження цих об'єктів з метою одержання конкретних даних, необхідних для встановлення їх наукового, культурного, художнього, виховного й іншого значення, особливостей функціонування й взаємодії з навколишнім природним і антропогенним середовищем з метою ефективного управління охороною та збереженням історико-культурної спадщини" [1, с. 19].

Зрештою, склалося розповсюджене уявлення, що пам'яткознавство "комплексно вивчає різноманітні елементи історико-культурної спадщини (пам'ятки історії та культури) у їхній нерозривній єдності як частини навколишнього природного та культурного середовища, теоретично узагальнює їх місце і роль у загальному культурно-історичному процесі, існуючий досвід їх дослідження та збереження в контексті їх оптимальної інтеграції в сучасну і майбутню систему функціонування суспільства як складного соціального комплексу"; а отже, "пам'яткознавство – соціальна наукова дисципліна, предметом якої є всебічне дослідження, охорона, збереження і популяризація пам'яток історії та культури як складової частини національної та всесвітньої культурної спадщини" [12, с. 19].

Очевидно, що в основу всіх визначень, які стосуються пам'яткознавства, явно чи опосередковано покладено поняття "пам'ятки історії та культури". Хоч пам'ятки історії та культури важливе місце займають не лише в пам'яткознавчій та пам'яткоохоронній діяльності, але й в археології, джерелознавстві, історії науки і техніки, культурознавстві, герменевтиці, музеєзнавстві тощо, щодо пам'яткознавства, то вони взагалі посідають чільне місце, відповідно привертаючи до себе пильну увагу. Саме вони перш за все й стали об'єктом досліджень нової науки.

Конституюючись у статусі особливої науки, новий науковий напрям обов'язково повинен визначитися з об'єктом і предметом своїх досліджень. Та поки що пам'яткознавство більш-менш впевнено визначилося лише зі своїм об'єктом – матеріальною культурною спадщиною, хоча й тут залишаються дискусійними деякі питання щодо складу останньої. А от із предметом поки що такої визначеності, із нашого погляду, ще не спостерігається.

Як відомо, об'єктом будь-якого наукового дослідження є певна частина об'єктивної дійсності, на яку це дослідження спрямоване. Це відповідає загальнофілософському поняттю об'єкта – тобто тому, "що протистоїть суб'єкту, на що направлена його предметно-практична та пізнавальна діяльність" [20, с. 123]. Тобто, як об'єкт дослідження зазвичай розглядають певну область природної чи соціальної реальності, на яку спрямовано процес наукового пізнання.

Що стосується предмета, то в загальному вигляді він визначається як "окрема частина, одиниця існуючого; усе те, що може знаходитись у відношенні чи посідати яку-набудь властивість" [20, с. 356]. І далі: "Зміна предмета є явище або процес. У свою чергу кожне явище (процес) можна розглядати як предмет у широкому розумінні... Під предметом нерідко розуміють об'єкт, оскільки він включений до людської діяльності". Відповідно в методології, де виділяється предмет дослідження, який протиставляється об'єкту дослідження, "під предметом дослідження розуміють ту сторону об'єкта, яка розглядається в цьому дослідженні" [20, с. 357]. Отже, як предмет дослідження розуміються ті найістотніші в цьому відношенні властивості, сторони, характеристики об'єкта, що підлягають безпосередньому дослідженню, результатом якого повинно стати вирішення тієї чи іншої теоретичної або практичної проблеми. А от "у загальноносеологічному плані протиставлення предмета і об'єкта є відносним. Головна відмінність предмета від об'єкта полягає в тому, що в предмет входять лише головні, найбільш суттєві (із погляду цього дослідження) властивості та ознаки" [18, с. 330].

Що стосується пам'яткознавства, то за самим визначенням ідеться про пам'ятки історії та культури, тобто ті матеріальні утворення, у яких утілились історичні й

культурні процеси та явища минулого, інакше кажучи, об'єкти нашої культурної спадщини. Таким чином, у широкому плані визначення об'єкта пам'яткознавства рівнозначне визначенню об'єктів культурної спадщини. Що ж вони собою являють?

Для того, щоб об'єкти історико-культурної спадщини, що виступають як пам'ятки історії та культури, могли стати предметом наукового дослідження, вони повинні бути тим або іншим чином виділені серед різноманіття існуючих об'єктів реального світу. Культурна спадщина як цілісний і специфічний об'єкт пам'яткознавства може бути визначеною шляхом її співставлення з іншими класами суспільно-значимих об'єктів. Якщо виходити з реального буття цих об'єктів, то будь-яка така пам'ятка історії та культури мусить мати своє фізичне існування в предметному світі, тобто бути матеріальним утворенням. Завдання полягає в тому, щоб їх виділити серед усіх інших матеріальних утворень за певними ознаками.

Матеріальні утворення розпадаються на ті, які виникли в результаті об'єктивних природних процесів, незалежних від людської діяльності, – природні утворення, і ті, які своїм існуванням завдячують перетворюючій діяльності людини – артефакти. Природні утворення виникають унаслідок природних же процесів відповідно дії "несвідомих" сил природи. Ці матеріальні утворення за певних обставин можуть вважатись природними пам'ятками, але повинні чітко відмежовуватись від тих, причиною виникнення яких є функціонування суспільства.

Між цими групами об'єктів існує істотна різниця. Джон Дьюї представив її так: "Припустимо заради пояснення, що прекрасно зроблений предмет, чия будова й пропорції приємні для сприйняття, приймається нами як витвір яких-небудь первісних людей. Але от з'являється підстава для доказу того, що він є випадковим природним продуктом. Як зовнішня річ, він і тепер є точно таким, як був раніше. Однак він одразу перестає бути твором мистецтва й стає природною "дивиною". Тепер він перебуває в музеї природної історії, а не в музеї мистецтва" [7, с. 149]. Не перестаючи бути тим самим матеріальним утворенням, але, не будучи результатом втілення людських потенцій, даний предмет втрачає підстави для сприйняття його в якості пам'ятки історії та культури. Бо природні утворення виникають внаслідок не суспільних, а природних процесів відповідно до дії законів природи, тобто поза будь-якою "зовнішньою" доцільністю; об'єкти ж, що виникають унаслідок людської діяльності, обов'язково продукуються з тією або іншою метою. Інакше кажучи, в останньому випадку ми маємо артефакт – штучне утворення, створене суспільною людиною для певних цілей. Саме в забезпеченні доцільної творчої діяльності, направленої на перетворення світу і підпорядкування його інтересам людини, суспільства, полягає основний життєвий сенс і історична необхідність виникнення й розвитку свідомості, що надає людині здатності правильно відображати дійсність, передбачати майбутнє і на цій основі "творити світ" [19, с. 119].

Матеріальні об'єкти, що виникають унаслідок людської діяльності (артефакти), створюються завжди як речі, корисні для задоволення тих або інших людських потреб, а тому їх класифікація вже усередині цього виду тісно пов'язана з класифікацією відповідних потреб. Саме у цих матеріальних об'єктах предметно фіксується творча, перетворююча діяльність суспільства, а отже саме вони як матеріальні утворення відбивають і фіксують інформацію про функціонування суспільства, що й є передумовою для їхнього перетворення – за певних умов – на пам'ятки історії й культури.

Людина взаємодіє з навколишнім середовищем як і будь-яка інша істота. Уже саме по собі функціонування

живої істоти в навколишньому середовищі є такою взаємодією – за допомогою тих або інших її органів. Що стосується тварин, то у ряді випадків вони додатково утворюють певні матеріальні структури (від павутиння до бобрової греблі), призначені для підвищення ефективності такої взаємодії, – "прототехніку". У людини цей момент отримав вельми істотний розвиток у вигляді комплексу відповідних матеріальних утворень – техніки, що є якісно іншим явищем. Значною мірою ця якісна відмінність визначається характером взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Справа в тому, що на відміну від тварини взаємодія з навколишнім середовищем людина здійснює не як окремих індивідів, а як елемент структури вищого порядку – суспільства, яке само по собі представляє певну цілісність, що взаємодіє з середовищем саме у цій якості. Саме з метою матеріальної взаємодії з останнім суспільство створює певну систему матеріальних утворень – технічних пристроїв. Призначені для такої взаємодії технічні пристрої в комплексі утворюють певну техносферу, розташовану між суспільством і навколишнім середовищем, через яку і здійснюється взаємодія між ними. Ці пристрої в основному й складають важливий вид артефактів – пам'ятки техніки [5].

Проте слід також враховувати, що суспільство як ціле складається з достатньо складних і відносно самостійних елементів-індивідів (а також часткових об'єднань індивідів – соціальних підсистем). І забезпечити цілісність суспільства можна лише за рахунок різноманітних зв'язків між його елементами-індивідами (як і між згаданими підсистемами). Попри їх конкретну різноманітність, у принципі існують лише два фундаментальні види зв'язку між елементами системи: матеріальний (речовий та енергетичний) і інформаційний. На перших етапах розвитку суспільства для цієї мети було досить біологічних можливостей його членів. У міру розширення та розвитку для підвищення ефективності зв'язків людство все більше застосовує для цього як різноманітні технічні пристрої, так і систему особливих матеріальних агентів, штучно створених людиною з цією метою – знаків [15].

Однак вказані матеріальні утворення, виконуючи певні суспільні функції, одночасно втілювали в собі саме суспільство, що їх породило, а відтак вони для нас сьогодні є не лише певними матеріальними агентами, що свого часу сприяли задоволенню суспільних та індивідуальних потреб людей, але й матеріальними ж свідченнями тих соціальних та історичних процесів, які відбувалися в цьому суспільстві свого часу, тобто на відміну від минулих часів, коли виконували свої утилітарні функції, вони набувають для нас додаткової функції специфічних носіїв інформації. Усі разом вони складають ту сукупність артефактів, що утворюють пам'ятки історії та культури. Саме вони в цій якості й підлягають дослідженням пам'яткознавства як науки. Отже, як об'єкт пам'яткознавства ми можемо визначити ті артефакти, які дійшли до нас з минулого, що складають дві специфічні групи – технічні пристрої та знаки, у яких втілено культурні й історичні процеси суспільства свого часу – об'єкти культурної спадщини. Тому певним чином об'єкт пам'яткознавства повністю чи частково співпадає з об'єктом згаданих вище інших наук, які також досліджують питання, пов'язані з пам'ятками історії та культури – хоча й в дещо інших аспектах.

А от щодо предмету дослідження в цій науці, то він для пам'яткознавства є достатньо специфічним. Зауважимо, що вже здавна існує інша наука, яка займається матеріальними свідченнями минулого – джерелознавство, яке аналізує об'єкти культурної спадщини і використовує їх заради отримання історичних відомостей про

минуле [3]. Ця наука виявляється найближчою до нової наукової дисципліни. Тому неодноразово робилися спроби обґрунтування пам'яткознавства як окремої науки, у тому числі маючи на увазі його відмінність від джерелознавства шляхом порівняння об'єкта та предмета досліджень. Як зазначалося, обидві згадані науки мають практично спільний об'єкт – матеріальну культурну спадщину (хоча джерелознавство переважно займається писемними пам'ятками, а пам'яткознавство речовими). Однак вони досить істотно різняться щодо їх предметів.

Обидві науки ті артефакти, що збереглися, розглядають, перш за все, як носії інформації про минуле суспільство та історичні події. Однак джерелознавство має на увазі наукову інформацію для відтворення подій минулого, а для пам'яткознавства цього виявляється замало. Бо використання пам'яток історії та культури в сучасному культурному контексті передбачає, що об'єкти культурної спадщини не лише дають нам "суху" інформацію про минуле, але й змушують ставитись до нього особистісно, емоційно. Саме така інформація не лише надає імпульс до дії, але й "приводить в рух" людський розум [4, с. 263].

Саме так об'єкти культурної спадщини й включаються до сучасного культурного контексту, виконуючи надзвичайно важливе завдання – сприяння соціалізації індивіда [13] як нащадка культурно-історичного доробку пращурів. А цього можна досягти виключно через емоційний вплив на свідомість людини за допомогою ціннісної (аксіологічної) [10]) інформації. Попри надзвичайну важливість у цьому процесі історичних відомостей, які можна отримати різними шляхами, вказану інформацію може надати людині лише автентичний артефакт, що відіграє для індивіда роль достовірної "реперної точки" як в особистісному, так і в соціокультурному та історичному просторі. Відповідно, саме у визначенні комплексу способів і засобів використання об'єктів культурної спадщини для соціалізації індивідів та соціальних груп, для визначення не лише логічними міркуваннями, але й на ціннісному рівні, на рівні відчуттів ними своїх координат у складному й багатомірному суспільно-історичному просторі й полягає предмет дослідження пам'яткознавства як особливої науки. Хоча включення пам'ятки в певний історичний контекст є важливим елементом даного процесу: артефакт "доповнюється" історичною інформацією – "об'єктивуючись, вона виявляє значення, що піддаються виявленню і розумінню іншою історичною істотою, яка долає свою власну історичну ситуацію" [16].

Особливо істотним сказане є щодо соціального простору, що має складний і багатовимірний характер, обумовлений розгалуженістю і розмаїттям соціальних зв'язків. Тут уже неможливо обмежитися особистими "реперними точками" – соціальна пам'ять вимагає відповідних соціальних інститутів, функцію яких було б виявлення, вивчення, систематизація, збереження та використання таких "реперних точок". Результатом зазначеної соціальної потреби й став розвиток музейної справи, а також пам'яткоохоронної діяльності взагалі, і пам'яткознавства як його теоретичного фундаменту, зокрема, спрямованих саме на виявлення, збереження та використання в згаданих цілях історико-культурної спадщини.

Такі загальні проблеми для пам'яткознавства як науки мають важливе методологічне значення. Однак вирішення основних завдань пам'яткознавства все ж відбувається через використання конкретних видів пам'яток історії та культури. Їх різноманіття природно викликає необхідність певної систематизації, що теж входить до кола інтересів пам'яткознавства як науки, причому за критеріями вона є істотно відмінною від тих, що мають місце в інших науках. Згідно із Законом України "Про охорону культурної спадщини" [8], видами нерухомих пам'яток є археологічні, історичні, монументаль-

ного мистецтва, архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтні, науки і техніки (останній вид як окремий виділено в редакції 2004 р.). Головним чином такий поділ, звісно, обслуговує потреби пам'яткоохоронної діяльності, але він також в основному цілком прийнятний для наукових досліджень, хоча й потребує певних уточнень. У першу чергу це стосується пам'яток історії.

Кожен із згаданих видів об'єктів культурної спадщини, перелічених в Законі, відрізняється від інших за своїми типологічними ознаками. Однак це не стосується пам'яток історії. Немає жодного об'єкту серед цих видів, який би не був одночасно й пам'яткою історії. І навпаки, кожна пам'ятка історії за тими чи іншими ознаками входить і до якогось іншого виду об'єктів культурної спадщини. Тут доцільно було б врахувати, що такий поділ відсутній в міжнародній практиці, коли здебільшого говориться лише про певну точку зору на пам'ятку – культурну чи історичну [11]. Тому, на наш погляд, суть об'єкта матеріальної спадщини найбільш точно передається поширенням серед пам'яткознавців його визначенням як пам'ятки історії та культури.

Крім того, ставлення як до окремих видів пам'яток через їхню специфіку потребують такі об'єкти культурної спадщини, як культові (сакральні), що призначалися для символічного представлення вищих (божественних) сил, та некрополістичні, які, як правило, втілюють індивідуальну пам'ять щодо певних конкретних осіб (і ті, й інші, до речі, сьогодні включаються саме до пам'яток історії). Тому повинно б постати питання щодо виділення вказаних пам'яток в окремі види об'єктів історико-культурної спадщини і закріплення такого стану в національному законодавстві України.

Відтак важливим завданням пам'яткознавства як науки є дослідження специфіки різних видів пам'яток. Зрозуміло, що кожен вид об'єктів культурної спадщини має своє особливе значення, і всі вони викликають певні проблеми, які потребують теоретичного вирішення. Так, наприклад, це стосується пам'яток археології, що містять найціннішу історичну інформацію дописемного періоду. Одними з найдавніших у пам'яткознавчих дослідженнях, а особливо в пам'яткоохоронній діяльності, є пам'ятки архітектури. Саме з них, власне, і починались пам'яткознавчі студії. Проте останнім часом до них долучився новий вид пам'яток – пам'ятки містобудування. Специфічні особливості пам'яток архітектури та містобудування, їх відмінності і взаємозв'язок сьогодні перебувають під пильною увагою дослідників. Зокрема, важливою відмінністю містобудівних утворень від архітектурних є те, що вони являють собою природно-техногенні комплекси і входять до певного рукотворного ландшафту, що сам є важливою пам'яткою, у тому числі визначним місцем – навіть якщо жодних уречевлених знаків і кодів колишньої події не залишилось.

Значна частина об'єктів культурної спадщини могла б бути віднесена до пам'яток техніки [5]. Однак вельми важливим є те, що нерідко ті чи інші матеріальні утворення одночасно і різною мірою виконують роль як технічних пристроїв, так і знаків. Крім того, зазвичай техніку згадують одночасно з наукою, а об'єкти історико-культурної спадщини щодо цієї групи об'єднують під загальною назвою пам'яток науки і техніки, що надає їм специфічного характеру.

І, нарешті, звернемося ще до одного виду пам'яток, – тих, що пов'язані з художньою діяльністю. Якщо щодо інших видів культурної спадщини визначальною є переважно минула технологічна функція їх об'єктів, то щодо пам'яток мистецтва, у тому числі монументального, такою є функція знакова. Однак по суті справи об'єкти такого роду, якщо вони виступають перед нами саме як художні твори, не можна вважати просто знаками як пам'я-

тками історії та культури у вузькому сенсі цього слова. Бо в художніх творах як пам'ятках, крім втілення в них сучасного їм соціуму, що взагалі характерно для пам'яток історії та культури, і "другого" шару смислів, звичайного для будь-яких знаків (безпосередньо самого знака і того, що ним позначається), має місце також відбиття того, що складає суть художнього ефекту – внутрішнього світу їх творців. У зв'язку з цим слід зазначити, що артефакт, перетворюючись на пам'ятку, майже завжди фактично або повністю, або значною мірою втрачає свою технологічну функцію. Однак це не стосується творів мистецтва – їх "технологічна функція" має у певному розумінні по-надісторичний характер. Твори давніх митців, виконуючи функцію пам'ятки (скажімо, відносно стилю, зображальних засобів, технічних прийомів і тому подібне), жодним чином не втрачають притаманної їм головної якості – художньої, а тому з цієї точки зору продовжують грати ту ж роль, що і в момент створення.

Отже, вирішення теоретичних питань, які пов'язані з дослідженням особливостей різних типів та видів об'єктів культурно-історичної спадщини, є одним з важливих завдань саме пам'яткознавства як науки. Однак усе ж головним напрямом діяльності пам'яткознавства повинно бути дослідження проблем, які виникають при виконанні об'єктами культурної спадщини свого основного соціального призначення – включення до сучасного культурного контексту.

Із цього погляду надзвичайно важливими є питання, пов'язані з безпосереднім сприйманням суспільством тієї інформації, яку несуть об'єкти культурної спадщини. Організація виставок, експозицій і взагалі музейної справи, екскурсійного обслуговування, туристичних маршрутів, – усі ці й інші моменти, що забезпечують доступ широкому загалу до наших культурних надбань, їх адекватного та ефективного сприйняття повинні бути в центрі уваги пам'яткознавства – але не самі по собі, а відповідно до найбільш доцільного використання артефактів для зазначеної вище мети соціалізації індивідів. Значну увагу потрібно приділяти також популяризації об'єктів історико-культурної спадщини через різні засоби масової інформації. Звісно, усе це робиться, але, на жаль, далеко не завжди на відповідній науковій основі. А вона часом конче необхідна. Зокрема, слід пильну увагу звернути на відносно нове явище в даному напрямі, що швидко розвивається, – віртуальні музеї. Ці "музеї" в дійсності не є музеями в стислому розумінні цього слова, оскільки не представляють автентичних артефактів в їх фізичній реальності. Однак використання цієї форми діяльності значно полегшує популяризацію останніх, попереднє знайомство з ними, виконання другорядних (порівняно з соціалізацією індивіда) музейних функцій (наприклад, просвітницької) і т. ін. Тут також відкривається широке поле для теоретичних досліджень.

Як зазначалось, пам'яткознавство як наука досить швидко розвивається. Українські вчені надають у цей розвиток свій вагомий внесок. Вирішено ряд важливих теоретичних та практичних питань, що стосуються проблематики цієї науки. Дещо гірше положення щодо загальнотеоретичних питань та праць узагальнюючого характеру. Згадана вище праця П. Боярського дещо застаріла, та й відсутня в основних наукових бібліотеках нашої держави. Тому наприкінці хочемо звернути увагу фахівців на видану Центром пам'яткознавства колективну монографію, яка в міру сил намагається заповнити цю прогалину [14].

Таким чином, сучасні суспільні потреби викликали виникнення та розвиток нової наукової дисципліни, що отримала назву "пам'яткознавство". Об'єктом досліджень цієї науки є матеріальна історико-культурна спадщина, у яку входять два види матеріальних утворень – технічні пристрої і знаки, а предмет визначається особ-

ливостями її використання в соціалізації окремих соціальних груп та індивідів на основі аксіологічної інформації, що її несуть автентичні артефакти минулого – об'єкти культурної спадщини. Важливим завданням пам'яткознавства також є систематизація та класифікація об'єктів культурної спадщини з вказаної точки зору, що має суттєві відмінності від інших наук. Тому і вивчення пам'яткознавством особливостей конкретних видів культурної спадщини теж має свою специфіку. І, нарешті, надзвичайно важливим є опрацювання методів і засобів ефективного включення об'єктів культурної спадщини до сучасного культурного контексту. Узагальнюючи сказане, можна стверджувати, що щодо об'єктів культурної спадщини, їх груп та окремих артефактів найчастіше виникають три основні завдання пам'яткознавчих досліджень: виявлення історичного контексту пам'яток; вивчення їхньої матеріальної структури; безпосереднє дослідження методів і теоретичне опрацювання включення їх до сучасного культурного контексту, що в комплексі вирішуються лише цією науковою дисципліною. Отже пам'яткознавство як наукова дисципліна, вирішуючи цілий ряд теоретичних і практичних завдань, надзвичайно важливих для суспільства, які, однак, не входять до кола інтересів і можливостей інших наук – як згаданих вище, так й інших, має самостійний і особливий статус. Відповідно пам'яткознавчі дослідження мають непересічне теоретичне та практичне значення для забезпечення успішного функціонування суспільства і потребують їхнього подальшого розвитку.

Список використаних джерел

1. Боярский П. В. Введение в памятниковедение / П. В. Боярский. – М. : Центр "Культура и Мировой океан" при Творческо-производственном объединении Советского фонда культуры, 1990.
2. Боярский П. В. Теоретические основы памятниковедения (постановка проблемы) / П. В. Боярский // Памятниковедение: Теория, методология, практика: Сб. науч. тр. / под ред. В. И. Батова. – М. : Научно-исследовательский институт культуры, 1986. – С. 3–15.
3. Гусарова Т. П. Введение в специальные исторические дисциплины / Т. П. Гусарова, О. В. Дмитриева, И. С. Филиппов и др. – М. : Издательство МГУ, 1990.
4. Гельвеций К. А. Об уме / К. А. Гельвеций. – М. : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1938.
5. Гриффен Л. О. Пам'ятки техніки / Л. О. Гриффен, В. О. Константин, О. М. Титова. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, 2010.
6. Дулов О. Пам'яткознавство як наука / О. Дулов // Пам'ятки України. – 1993. – № 1–6. – С. 139, 203–204.
7. Дьюи Д. Обладание опытом / Д. Дьюи // Современная книга по эстетике: Антология / Общ. ред. А. Егорова. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1957.
8. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.
9. Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / С. З. Заремба. – К. : Логос, 1995.
10. Ильин В. В. Аксиология / В. В. Ильин. – М. : Изд-во МГУ, 2005.
11. Конвенция про охорону всемирного культурного і природного спадщини [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_089. – Назва з екрану. – Дата звернення: 19.10.2016.
12. Кот С. Теоретичні проблеми пам'яткознавства / С. Кот // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика / Відп. ред. В. Горбик. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 7–64.
13. Мудрик А. В. Социализация человека: учебное пособие / А. В. Мудрик. – М. : Изд. центр "Академия", 2004.
14. Основы пам'яткознавства ; за ред. Л. О. Гриффена, О. М. Титовой. – К. : Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2012.
15. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Ч. С. Пирс. – М. : Логос, 2000.
16. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр. – М. : "КАНОН-пресс-Ц", 2002.
17. Руденко С. П. Про фундаментальні засади пам'яткознавства / С. П. Руденко // Праці Центру пам'яткознавства. – 2008. – Вип. 14. – С. 18–40.
18. Старостин Б. А. Предмет / Б. А. Старостин // Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Науч.-редсовет: В. С. Стёпин и др. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Мысль, 2010. – Т. 3. – С. 330.
19. Сапрыкин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Сапрыкин. – М. : Политиздат, 1972.
20. Философская энциклопедия : в 5 т. / Ред. колл.: Ф. В. Константинов и др. – М. : Сов. энциклопедия, 1967. – Т. 4.

References

1. BOYARSKIY, P. V. (1990) *Vvedenie v pamyatnikovedenie*. Moscow: Tsentr "Kultura i mirovoj okean" pri Tvorchestvo-proizvodstvennom ob"edinenii Sovetskogo fonda kultury.
2. BOYARSKIY, P. V. (1986) *Teoreticheskie osnovy pamyatnikovedeniya (postanovka problemy)*. In: Batov V. I. (ed.) *Pamyatnikovedenie: Teoriya, metodologiya, praktika*. Moscow: Nauchno-issledovatel'skij institut kultury, pp. 3–15.
3. GUSAROVA, T. P., DMITRIEVA, O. V., FILIMONOV, I. S. et al. (1990) *Vvedenie v spetsial'nye istoricheskie distsipliny*. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo Gosudarstvennogo universiteta.
4. GEL'VETSIJ, K. A. (1938) *Ob ume*. Moscow: Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatel'stvo.
5. HRIFFEN, L. O., KONSTANTINOV, V. O., TITOVA, O. M. (2010) *Pamiatky tekhniki*. Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i Ukrainske tovarystvo okhorony pamiatok istorii ta kultury.
6. DULOV, O. (1993) *Pamiatkoznavstvo yak nauka. Pamiatky Ukrainy*, 1-6, 139, 203–204.
7. D'YUI, D. (1957) *Obladanie opytom*. In: Egorov A. (ed.) *Sovremennaya kniga po estetike: Antologiya*. Moscow: Izdatel'stvo inostrannoj literatury.
8. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy, № 1805-III [2000]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 39, 333.
9. ZAREMBA, S. Z. (1995) *Ukrainske pamiatkoznavstvo: istoriya, teoriya, suchasnist*. Kyiv: Logos.
10. IL'IN, V. V. (2005) *Aksiologiya*. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo Gosudarstvennogo universiteta.
11. *Konventsija pro okhoronu vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny*. [Online] Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_089. [Accessed: 19 October 2016].
12. KOT, S. (2007) *Teoretichni problemy pamiatkoznavstva*. In: Horbik V. (ed.) *Pamiatkoznavchi studii v Ukraini: teoriya i praktyka*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 7-64.
13. MUDRIK, A. V. (2004) *Sotsializatsiya cheloveka: uchebnoe posobie*. Moscow: Izdatelskii tsentr "Akademiya".
14. HRIFFEN, L. O., TITOVA, O. M. (eds.) (2012) *Osnovy pamiatkoznavstva*. Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i Ukrainske tovarystvo okhorony pamiatok istorii ta kultury.
15. PIRS, Ch. S. (2000) *Izbrannye filosofskie proizvedeniya*. Moscow: Logos.
16. RIKYOR, P. (2002) *Konflikt interpretatsii. Ocherki o germenевitke*. Moscow: KANON-press-Ts".
17. RUDENKO, S. P. (2008) *Pro fundamentalni zasady pamiatkoznavstva. Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*. 14, 18–40.
18. STAROSTIN, B. A. (2010) *Predmet*. In: Styopin V. S. et al. (eds.) *Novaya filosofskaya entsiklopediya: [in 4th vol.]. 2nd ed. Vol. 3*. Moscow: Mysl, p. 330.
19. SAPRYKIN, A. H. (1972) *Soznanie i samosoznanie*. Moscow: Politizdat.
20. KONSTANTINOV, F. V. (ed.) (1967) *Filosofskaya entsiklopediya: [in 5th vol.]. Vol. 4*. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya.

Надійшла до редколегії 28.11.16

L. Hriffen, PhD, Professor, Senior Research Fellow
Center of monuments of NAS of Ukraine and USPMHC, Kyiv, Ukraine,
O. Tytova, PhD in History, Associate Professor, Director
Center of monuments of NAS of Ukraine and USPMHC, Kyiv, Ukraine

MONUMENT STUDIES IN THE SYSTEM OF SCIENCES

Monument studies is a young scientific discipline. It has appeared because of need for the theoretical justification of measures for identification, preservation and use of cultural heritage. The categorical apparatus of monument studies is still in progress. It concerns the object and subject of study of this science as well. The object of the research is the tangible historical and cultural heritage, which includes two kinds of material objects – technical devices and signs. The object is determined by the peculiarities of its use in individual socialization based on axiological (emotional) information. That is the subject of monuments is different from other sciences, which are also the object of cultural heritage (such as archaeology, cultural studies, knowledge of source, history of science and technology, museology, etc.). The systematization and classification of cultural heritage is an important task, which has significant differences from other sciences. Different types of cultural heritage have their peculiarities. It is extremely important to process with methods and tools for effective integration of cultural heritage to the modern cultural context. According with the main purpose of monument studies, we can distinguish three main tasks for object-based researches on cultural heritage. Let us name them: to identify the historical context of the monuments; their material structure researches; direct research of methods and theoretical study of inclusion in the modern cultural context.

Keywords: monuments study, cultural heritage, historical and cultural monuments, historical sources, socialization.

УДК 902:903'13

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.03>

Д. Желага, магістр,
І. Радомський, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТРИПІЛЬСЬКА СПАДЩИНА СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА: ЗАГРОЗА РУЙНАЦІЇ ТА РЯТІВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Розглядається стан археологічних пам'яток території середньої течії Дністра, проблеми антропогенного чинника їхнього руйнування та шляхи виходу з цієї ситуації. Вказано коротку історію досліджень пам'яток Трипільської культури. Також розглядається законодавство України, що мало б захищати пам'ятки археології. Через недостатню проінформованість, незрозуміння що таке культурна спадщина, невідомість будівельників та, що гірше, органи місцевої влади не звертають увагу на руйнацію археологічних пам'яток. Причиною цього є декілька взаємопов'язаних чинників: мала кількість інформації у медіа просторі України про наукові надбання власне українських учених, у тому числі про археологічні дослідження; невідомі дії органів місцевої влади стосовно кадрової політики (ту невелику кількість робочих місць в охоронних органах часто не займають спеціалісти в окремій галузі); скорочення власне робочих місць і скорочення бюджетних місць для підготовки молодих кадрів. Якщо ці питання вирішуватимуться, то проблем з охороною культурної спадщини буде набагато менше. На основі археологічних досліджень можна прокладати туристичні маршрути, розвивати невеликі міста, піднімати рівень свідомості та поваги до минулого громадян. Скоротити!

Ключові слова: археологія, пам'ятки археології, охорона культурної спадщини, трипільська культура, Дністер.

Археологічні пам'ятки, що опинились у зонах будівництва або ж руйнуються через природні чинники, знаходяться в непевному стані. З одного боку їх як можуть намагатися охороняти археологи, з іншого ж боку забудовники, приватні підприємці і власники, а також громади і органи виконавчої влади на місцях, зазвичай, залишаються байдужими до такої ситуації (а буває і займають ворожу позицію). На нашу думку, така ситуація склалась через недосконалу законодавчу базу (і навіть виконавчу – оскільки органи які слідкують за ви-

конанням законів іноді не підозрюють про існування таких) і недостатнє освітлення наукових досягнень у культурному просторі нашої країни. Однак у першу чергу проблема полягає в нестачі професійних кадрів. Як завжди, на науку виділяються малі кошти, нових робочих місць у сфері науки (зокрема в археології) не з'являється. Ці робочі місця скорочуються, а в навчальних закладах зменшується кількість бюджетних місць для підготовки професійних кадрів.